

ЖАДИДЛАР ФАОЛИЯТИДА ХОРИЖИЙ ТИЛЛАР ТАРҒИБОТИ

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-3-43>

Турсунов Бехзодбек Баходирович,
Андижон давлат университети докторанти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада маърифатпарварлик ғоялари тарғиботчиларининг хорижий тилларни ўрганишга қаратган эътибори баён этилади. Шунингдек, мақолада Ибрат, Бехбудий, Мунаввар қорининг хорижий тилни ўрганиш зарурияти ҳақида фикр билдирилган.

Калит сўзлар: маърифатпарварлар, жадид, тарғибот, хорижий тил, таълим, миллий равнақ.

ПРОПАГАНДА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ДЖАДИДОВ

Турсунов Бехзодбек Баходирович,
докторант АндГУ

АННОТАЦИЯ

В этой статье уделяется внимание обучению иностранным языкам пропагандистов идей просветительства. А также приводятся высказывания Ибрата, Бехбудии, Муннаввар кори о необходимости изучения иностранных языков.

Ключевые слова: просветитель, джадид, пропаганда, иностранный язык, обучение, национальное процветание.

EXPERIENCE OF FOREIGN LANGUAGES PROPAGATION IN JADIDS' ACTIVITIES

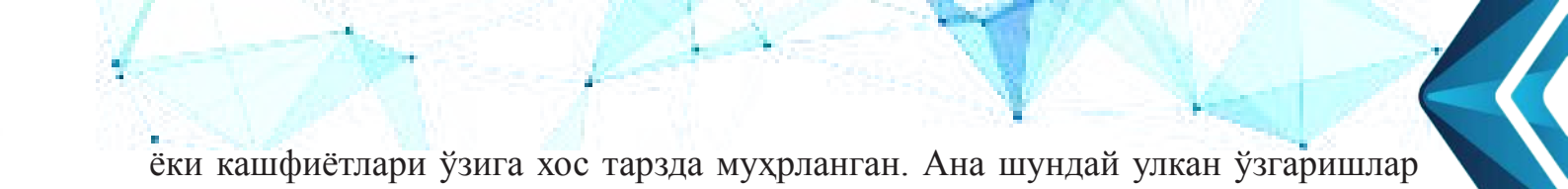
Tursunov Bekhzodbek,
doctoral student AndSU

ANNOTATION

This article focuses on the propagandistic ideas of enlightenment thinkers on learning foreign languages. Also in the article the view-points of Ibrat, Behbudiy, Munavvar Karee about the need to learn a foreign language are mentioned.

Key words: educators, jadid, propagation, foreign language, education, national development.

Инсоният ҳаётининг тамаддун ривожига назар ташласак, улар доимо табиат ва жамиятни билиш истаги билан яшаган. Нафақат билиш балки олинган билим ва тажриба асосида уни ўзгартиришга интилиш – жамият ҳаётидаги маънавий – маърифий, ижтимоий-иқтисодий ривожланишга замин яратишини таъкидлаш ўринли. Тарихнинг шундай улкан бир даврлари борки, ўша давр инқилоблари,

ёки кашфиётлари ўзига хос тарзда муҳрланган. Ана шундай улкан ўзгаришлар ва ривожланишларга замин яратган аждодларимиз XIX аср охири ва XX аср бошларида маърифатпарварлик ғояларини илгари сурган ва тарғиб этган жадиदчилик мактаби вакиллари дир.

Айтиш жоизки, бу даврларда Туркистонда ҳукм сурган сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маънавий вазият ҳосиласи сифатида жадид мактаби ва унинг тарғиботчилик ҳаракати вужудга келган. Бир томондан Чор Россияси босқини, иккинчи тарафдан эса маҳаллий амалдорларнинг зулми мамлакатда иқтисодий танглик, маърифий қашшоқлик ва миллий нифоқни келтириб чиқарди. Бу зиддиятли даврда ўлкани ғафлат ва маърифатсизлик ботқоғидан олиб чиқиш йўллари излаган пешқадам маърифатпарвар зиёлилар – Маҳмудхўжа Бехбудий, Чўлпон, Фитрат, Мунаввар қори Абдурашидхонов, Абдулла Авлоний, Исҳоқхон Ибрат ва уларнинг бошқа сафдошлари эдилар. Бу борада жадидчилик ҳаракати намоёндалари серқирра фаолиятни амалга оширган.

Бирок, биз тадқиқ этаётган жиҳат бу жадид маърифатпарварлари ва уларнинг асарларидаги хорижий тиллар ўрганишга бўлган заруриятга қаратилади. Биргина мисол Исҳоқхон Ибрат илмий асар ва мақолаларида замондошларига Шарқ тиллари билан бир қаторда Ғарб тилларини ўрганишни тарғиб етди. Адибнинг ўзи ҳам Шарқ мамлакатларидан ташқари Истанбул, София, Афина, Рим каби Европанинг марказий шаҳарларида истиқомат қилди [1.8]. Макка шаҳридан Қизил денгиз ва Ҳинд океани орқали Ҳиндистонга келган. 1892-1896 йилларда Ҳиндистоннинг энг катта порт шаҳарларидан Бомбей ва Калькуттада яшаб, бу ерда кўп ишлатиладиган арбаилисонни, яъни тўрт тилни: араб, форс, хинд-урду ва инглиз тилларини мукаммал ўрганади.

XX аср бошларида Чор ҳукуматининг мустамлакачилик сиёсати табиийки маҳаллий аҳоли ўртасида рус тилига бўлган эҳтиёжни оширди. Рус-тузем мактаблари ўлканинг йирик шаҳарларидагина эмас, балки қишлоқларда ҳам очила бошлади. Бундай мактабларда дунёвий фанлар, она тили билан бир қаторда рус тили ҳам ўқитилган. Лекин ўқувчилар, рус ва хорижий тилларни мустақил ўрганувчилар учун дарслик ва қўлланмалар етишмас ёки йўқ эди.

Рус тили билан бир қаторда ўнга яқин Шарқ ва Ғарб тилларини анча мукаммал билган Исҳоқхон Ибрат бу муҳим масалада ҳам ўз халқига ёрдам қўлини чўзди. У олти тилдаги: арабча, форсча, хиндча, туркча, сартча (ўзбекча) ва русча сўзларни ўз ичига олган «Луғати ситта ал-сина (Олти тилли луғат)» [2.2]. номли луғат китобини яратган. Исҳоқхон тўра Чет элларда халқ ҳаёти, уларнинг маданияти, санъати билан яқиндан танишди, ўрганди, илмий асарлари учун қимматли маълумотлар тўплади. Ибрат Арабистонда француз тилини, Ҳиндистонда инглиз тилини, шу билан бирга, энг қадимий финикия, яҳудий, сурия, юнон ёзувларини ўрганди. Унинг Шарқ ва Ғарб халқлари тилларини анча мукаммал билганлигини эътироф этиб, замондоши Иброҳим Даврон: «...Фазоиلى инсониядин маода қози тўра (Исҳоқхон) жаноблари туркча, форсча, хиндича, русча лисон билиб, яна русча, французча, арманича ва бошқа хатлар ёзмокқа мохирдурлар» деб ёзади [2.9]

Исҳоқхон Ибрат бу мамлакатларда қурилган Европа усулидаги шаҳарлар,

улардаги маданий ҳаёт ва техника янгиликлари билан танишар экан, юксак техника, замонавий билимларни тушуниш учун Фарб тилларини билиш зарур эканлигини яхши англади. Бироқ бу маданий ҳаётдан баҳраманд бўла олмаётган, мустамлака зулми остида азоб чекаётган халқлар ҳаёти уни изтиробга соларди. Адиб чет элларда олим ва фозил кишилар билан, улар қайси динга ёки миллатга мансуб бўлишидан қатъи назар, яқин алоқада бўлди. «Ҳар бир лисон сафар аҳлини юз олтун баробаринда» ишлатилганлигини тушинган маърифатпарвар чет тилларни ўрганишга катта эътибор берган.

Жадидлар таълим тизимида ўқувчиларнинг нафақат кенг билим эгаллаши, айти пайтда чет мамлакатлардаги тенгдошлари билан фаол мулоқот қилиш, дунёда рўй бераётган барча воқеа – ҳодисалар, янгилик ва ўзгаришлардан атрофлича хабардор бўлиш, жаҳондаги улкан интеллектуал бойликни эгаллашнинг энг муҳим шартини ҳисобланган хорижий тилларни ҳам чуқур ўрганиш масаласини алоҳида вазифа сифатида қайд этди.

Шу каби масалалар бошқа жадид намоёндалари фаолиятида ҳам кузатилиши миллий тараққиёт ва миллий давлатчилик ривожини масалалари бугунги кунда ҳам изчил давом этаётганидан далолатдир. Бундан юз йиллар олдин маърифатпарвар ватандошларимиздан Маҳмуджўжа Бехбудий билдирган фикрлари айниқса қимматли, унинг айтишича, миллатнинг тараққийси учун бир-неча тилларни билиш шартдир. Бехбудий ўзи асос солган ва муҳаррирлик қилган «Ойна» журналининг 1913 йил 13 август I-сонида [3.150] «Икки эмас, тўрт тил лозим» мақоласи билан чиқиш қилади. Шунингдек, фаолияти давомида журнални тўрт тилда номлагани ҳам чет тилларни биллаш ва эгаллаш фавқулотда зарурлигидан далолат беради. М.Бехбудий бу масалада шахсан ўзи ибрат бўлиб, бир қиз ва учта ўғил бўлган фарзандларини барчасини тўртта (арабий, русий, туркий, форсий) хорижий тилларни мукамал билладиган даражада тарбиялаб вояга етказган.

Яна бир жадид намоёндаси Мунаввар қори Абдурашидхонов ўзбек халқининг миллий озодликка эришиш йўлида фаолият кўрсатган педагог, журналист, жамоат арбобидир. XX аср бошларида ўлкада юз бераётган воқеалар туфайли, халқнинг руҳи тушиб кетганини, зиёлиларнинг эса маънавий таназзул томон юз ўгирганини кўрган Мунаввар қори бу ҳолатларнинг ижтимоий илдизини текширишга уринади. Ушбу уриниш унинг мактаб ва мадраса фаолиятини тамоман ислоҳ қилиш зарур деган хулосага келишига туртки бўлди. У мадрасаларда диний сабоқлар билан бирга ижтимоий фанларни ўқитиш масаласини кўтарган. Сабаби, онгда, фикрлашда, маорифда ўзгариш қилмай туриб сиёсатда янгиланиш мумкин эмас. Мунаввар қори мактаб маориф ислоҳоти, том маънодаги миллий мактаб яратиш ниятидан сира қайтмаган. Мактабда рус тилини ўқитиш масаласини ижобий ҳал қилди, бу ҳақда Сирдарё вилоят 1-туман халқ ўқув юртлари инспектори 1914 йил 30 январда ёзган рапортида [4.20] «Ҳақат Мунаввар қорида рус тилини ўргатиш учун рухсат бор. Бу рус тили ўқитиладиган ягона мактабдир», дейди. М.Абдурашидхоновнинг шахсан ўзи ўқув дастурларини такомиллаштиришга ҳаракат қилди. 1914-1916 йилларга келиб Туркистондаги кўпгина мактаблар Мунаввар қори тузган дастур асосида ишлаган. Дастурга кўра мактабларда ўқиш

олти йиллик бўлиб, «Усули жаид» мактабларининг 4-синфидан бошлаб рус тили ўқитиш кўзда тутилган.

Мунаввар қори «миллий мактаб» асосчиси бўлиб қолиш билан бирга чет элга болаларни ўқишга юбориш масаласини кўтарди. Бу ҳақда Абдурахмон Акбаров қуйидагича ёзади: 1916 йил охирлари эди. Тошкентда Каттахўжа Хўжаевнинг уйида бўлиб ўтган йиғилишда Мунаввар қори: «Ўзбек зиёли болаларини Германияга юбориб ўқитишга жуда мухтожмиз. Болалар ўқиб, илм таҳсил қилиб келсалар, миллатга катта хизмат қила оладилар», деб маъруза қилган. Бу каби йиғилишлар тез-тез ўтиб турган ва мунозаралар давом этган.

Ўз фаолиятида Мунаввар қори бу билан кифояланмай, «Нашри маориф» уюшмаситомонидан ҳам талабаларга ёрдам кўрсатади. Мустамлакачилар қандай хунар кўрсатмасинлар, адиб ва мураббий маҳаллий бойларнинг бошини қовуштириб, маърифатга хизмат қилдира олди. Шунинг учун ҳам у бир неча бор ҳибсга олинган эди.

Жадидларнинг машхур вакилларида бири Абдулҳамид Чўлпон аввал эски мактабда ўқиб ҳат-саводини чиқаргач Андижон ва Тошкент мадрасаларида араб, форс, турк тилларини мукаммал эгаллайди. Аммо даврнинг шиддати зўр эди, ҳаёт тез суръатлар билан ўзгариб бормоқда эди. Янги пайдо бўлаётган ижтимоий муҳитда самарали фаолият кўрсатмоқ учун анъанавий билим билан чегараланиб қолиш мумкин эмас эди. Замонанинг зайлини чуқур ҳис этган Чўлпон Андижонда янги очилган рус-тузем мактабига ҳам кириб ўқийди, у ерда бир қанча дунёвий илмларни, айниқса, рус тилини мукаммал ўрганайди[5.6]. Рус тили орқали Чўлпон нафақат Россия, балки бутун Европа тарихи ва маданиятининг дарчаларини кенг очиб берди.

Жадидлар биринчи навбатда, халқнинг саводини чиқариш ва жаҳон андозаси даражасида билимини оширишга киришдилар. Улар ёшларни ўқитиш учун Германия, Франция, Туркия, Миср ва бошқа мамлакатларга юборишни ҳукуматдан талаб этдилар. Бу ҳақида Чўлпон, ««биз рус тили билан эмас, ҳатто Овропа маданияти миллатларининг тили ва билими билан жавоб берсак, одам қатори яшамокқа албатта ҳақ қозонармиз» деб таъкидлайди[6.20]. Бундай таклифларни Чўлпоннинг «Дўхтир Мухаммаддиёр», М.Бехбудийнинг «Эҳтиёж миллат», Ҳамзанинг «Муаллиф афандиларга улуғ рижомиз» сингари мақолаларида баён этилган.

Абдулла Авлоний Туркистон миллий уйғониш адабиётининг эътиборли вакилларида, шоир, драматург, журналист. Айни пайтда, мураббий, илк дарсликлар муаллифи. «Мактаб», «Нашриёт» ширкатлари муассиси. Ўзбек театрининг асосчиларидан – Тошкентдаги «Турон» театр хаваскорлари гуруҳи тузувчиси. Ниҳоят, Афғонистон ва Туркистон ўртасидаги ўзаро қўшничилик муносабатларини ўрнатишга уринган янги давр дипломатларидан эди. Абдулла Авлоний форс, рус, озарбойжон, араб тилларини яхши билган[7.78], шарқ ва ғарб маданияти билан яхши таниш бўлган Авлоний буйўналишда 20-йилларда самарали илмий ишлар ҳам олиб борди. 1930 йилда САГУ педагогика факультетининг тил билими кафедраси бўйича профессор бўлиб тасдиқлангани бежиз эмас. У ўз халқи

гамига ҳамдардгина бўлиб қолмай, унинг истиқболи учун қайғурди, озодлик, бахт ва муқаддас ғоялар учун курашга даъват қилган. Мактаблар очиб, кенг халқни маърифатли қилишга, ёшларни даврнинг илғор руҳида тарбиялашга уринди. Таълимий-ахлоқий асарлар, дарсликлар ёзиб, ўзбек педагогикаси тараққиётида сезиларли из қолдирди. Шунингдек жаҳидчилик ҳаракати, яъни миллий онгнинг майдонга келиши тараққиётида катта роль ўйнаган.

Ҳозирда устоз педагог Абдулла Авлоний номида қатормактаблар фаолият кўрсатмоқда. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси болалар адабиёти бўйича унинг номида мукофот таъсис этган. Тошкент шаҳридаги икки маҳалла, уч мактаб ва кўча ҳамда Республика ўқитувчилар малакасини ошириш марказий институти ҳам унинг номи билан аталади.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, чет тилини ўрганиш инсонни нафақат баркамол бўлишида ўрин тутади, балки инсон тафаккури ривожини орқали мамлакат раванқига ҳам ҳисса қўшади.

Демакки, улуғ аجدодларимиз маърифат тарғиботчилари жаҳидлар фаолиятида хорижий тилларни ўрганиш ва тарғиб қилишни асосий мақсад деб шу орқали миллатни ривожлантиришда фаол бўлган. Мазкур фаолият замонавийлашиб бораётган мамлакатимиз тақдири учун ҳам муҳим масалалардан бўлиб қолмоқда.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Исҳоқхон Ибрат. Танланган асарлар (Ибрат. Сиддиқий-Ажзий. Сўфизода). /Тўпловчи, нашрга тайёрловчи сўзбоши ва луғат муаллифлари: Б.Қосимов, С.Аҳмедов, У.Долимов. Таҳрир ҳайъати: О.Шарафиддинов ва бошқ./ – Тошкент: Маънавият, 1999. – 232 б. – (Истиқлол қаҳрамонлари).
2. Исҳоқхон Ибрат. Луғати ситта ал-сина. – Тошкент: Ильин типографияси, 1901й.
3. Бехбудий М. Танланган асарлар // Тўпловчи, сўзбоши ва изоҳлар: Б.Қосимов. – 2-нашри, тузатилган ва тўлдирилган. – Тошкент: Маънавият, 1999. – 280 б. – (Истиқлол қаҳрамонлари).
4. Мунаввар қори Абдурашидхонов. Танланган асарлар (Таҳрир ҳайъати: О.Шарафиддинов, Н.Аминов, Н.Каримов ва бошқ.: Масъул муҳаррир: Н.Каримов). – Тошкент: Маънавият, 2003. – 304 б. – («Истиқлол қаҳрамонлари» туркуми).
5. Чўлпон. Яна олдим созимни. Н.Каримов, Ш.Турдиев (тўпл.). – Ташкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. -576б.
6. Жаҳидчилик: ислохот, янгилашни, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш (Туркистон ва Бухоро жаҳидчилиги тарихига янги чизгилар) Даврий тўплам №1. –Тошкент: Университет, 1999. – 220 б.
7. Абдулла, Авлоний. Танланган асарлар: 2 жилдлик / А.Авлоний; (Таҳрир ҳайъати: О.Шарафиддинов, Н.Аминов, Н.Каримов ва бошқ.: Тўпловчи: Б.Қосимов; Изоҳ ва луғат О.Тўлабоевники). Ж. 1: Шеърлар, ибратлар. – Тошкент: Маънавият, 2006. – 272 б. – (Истиқлол қаҳрамонлари)